

TARIXIY OBIDALAR – O‘ZBEK XALQINING MILLIY BOYLIGI

*Shamsiddinov Bahodir Mirzaxmad o‘g‘li**Toshkent KIMYO XALQARO**UNIVERSITETI**Namangan filiali**Ijtimoiy-gumanitar fanlar**kafedrasi o‘qituvchisi*

Annotatsiya. Maqolada tarixiy-madaniy boyliklar va ularga bo‘lgan munosabat, ma’naviy va madaniy merosdan foydalanish, ularni asrab-avaylashga bo‘lgan munosabat, horijiy sayyohlarni jalb qilish muammolari yoritiladi.

Kalit so‘zlar: Tarixiy madaniy meros, etnoan’ana, madaniyat, baxshichilik, milliy qadriyatlar, moddiy-madaniy meros ob’yekti, milliy madaniyat, yodgorlik va obidalar, madaniy qiymatga ega bo‘lgan binolar.

Har bir davlatda xalqining o‘tmishi va ulug‘vor tarixini eslatib turuvchi tarixiy obidalar va yodgorliklar mavjud. Ushbu yodgorliklar orqali inson ma’naviy ozuqa oladi, o‘z davlatining tarixidan faxrlanadi va g‘urur tuyg‘usini his etadi. Dunyoda inson qo‘li bilan yaratilgan va necha ming yillardan beri saqlanib, o‘z jozibasini yo‘qotmay kelayotgan tarixiy obidalar ko‘plab uchraydi. Ammo har birining alohida o‘rni, nufuzi va ahamiyati bor. Tarixdan bizga ma’lumki inson zoti san’atni qadrlagan va go‘zallikka intilib kelgan. Mana shu hislatlari orqali mohir qo‘llari bilan aqlga sig‘dirib bo‘lmas darajadagi yangiliklarni yaratdi. Ular qatoridan fan yutuqlari, san’at sohasidagi ishlar va albatta me’morchilik joy oladi.

Inson bugungi kun bilangina yashab moziyga nazar solmas ekan o‘tmishi va an’analarini unutib qo‘yadi. O‘z tarixini bilmagan xalqning esa kelajagi yo‘qdir. Qadimgi Misr tarixiga nazar tashlasak, ular o‘z rivojlanishi davomida asriy an’ana va qadriyatlariga sodiq qolib, chetdan kirgan yangiliklarni o‘z an’analariga moslab keraklilarinigina qabul qilganlar. Qurilish, fan, tabobat sohalarida ham qadriyatlariga sodiq qolganlar.

Vatanimiz hududida ham o‘tmishdan sado beruvchi ko‘plab tarixiy me’moriy obidalar bizgacha yetib kelgan. Ular mahobati, o‘ziga xos me’moriy uslubi va did bilan ishlangan naqshlari orqali nafaqat ichki sayyohlarni, balki xorijiy san’atsevarlarni ham jalb etmoqda. Ushbu obidalarni ziyorat qilish yosh avlod qalbida ham g‘urur, ham iftixor tuyg‘usini uyg‘otadi. Vatanning o‘tmishidan faxrlangan inson esa o‘z oldiga ajdodlarga munosib avlod bo‘lishni maqsad qilib oladi. Qadimda yaratilgan har bir tarixiy obida bizni kechagi kun bilan chambarchas holda bog‘lab turadi va ana shu davr nafasini his etishimizga ko‘maklashadi. Inson ma’naviyatiga ta’sir qiluvchi kuchlar

qatorida tarixiy obidalar o'rni alohida ta'kidlanayotgani bejiz emas. Bunday binolar inson qo'l mehnati, nozik didi va betakror g'oyalari mahsulidir. Inson omili esa bugungi kungacha jahon hamjamiyati tomonidan yuqori baholab kelinadi. Tarixda bunday loyihalarni qudratli davlatlarga mablag' bilan taminlay olgan xolos. Sohibqiron Amir Temur aytganlaridek: "Kuch-qudratimizga shubha qilsang, biz qurgan binolarga boq". Bu jumlaning o'zi ham ulug' davlatchilik tariximizni bizga eslatib turadi. Tarixiy obidalarga tashrif buyurgan inson xuddi o'tmishga, sehrli diyorga tushib qolgandek his qiladi o'zini va ana shu davr hayot tarzi ko'z oldida gavdalanadi. Tarixiy obidalar barpo etilishida ishlatilgan zarra qumdan tortib, mislsiz darajada betakror naqshlar va zarhal bezaklargacha bo'lgan barcha unsurlar go'yo tilga kirib ana shu davr haqida tashrif buyuruvchiga so'zlab bergandek tuyuladi. Mustaqillikning dastlabki yillaridanoq tarixiy obidalarga bo'lgan e'tiborning yuqori darajada bo'lishi ham ularning kelajak avlod uchun nechog'lik ahamiyatli ekanligidan nishonadir. Yoshlarni ushbu obidalarining har bir qismini mukammal o'rganishi va qalban his etishiga imkon yaratish borasida Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning talabalarning o'qish yili davomida amaliyot soatlarini oshirishga doir qarorlari ijtimoiy-gumanitar fanlar bo'yicha tahsil olayotgan yoshlar uchun katta imkoniyatlar darvozasini ochib berdi. Bunday obidalarni ko'rish orqali har kim ma'naviy ozuqa oladi, shu bilan birga ruhan tetiklashadi.

Birgina Samarqand misolida olib qarasak, u yerni "Sayqali ro'yi zamin" deb atalishi bejiz emas. Bu hududda Sherdor, Tillakori, Ulug'bek, Bibixonim madrasalari va ko'plab boshqa tarixiy binolar joylashgan. Ularning har biri takrorlanmas go'zallikka ega. Shu xususiyatlar orqali Registon maydoni butun dunyo xalqlarini o'ziga jalb etib kelmoqda. Ushbu maydonda joylashgan Tillakori madrasasi tarixiga nazar tashlasak, madrasa 1646-1660-yillar davomida qurib bitkazilgan bo'lib, qurilish ishlariga Samarqand hokimi Bahodir Yalangto'sh homiylik qilgan. Madrasa karvonsaroy asosi ustiga qurilgan. Dastlab "Yalangto'shbiy kichik madrasasi" deb nomlangan. Madrasa qurilishida yana boshqa bir maskan qurishga yetadigan miqdordagi mablag' ishlatilgani uchun "Tillakori" deb yuritila boshlangan. Madrasa aql bovar qilmas darajada serhashamligi bilan boshqalaridan ajrab turadi. Har bir peshtoq chuqur ravoqli qilib ishlangan va o'z navbatida bu katta mehnat va mahorat talab etgan. Qurilishda eng mohir pardozchilar, me'morlar ishtirok etgan. Yana bir ajib tomoni xonaqoh to'riga marmardan jimjimadar mehrob va zinapoyali minbar ishlangan. Bino ravoqida marmarga pardoz ishlari 1659-1660-yillar tugatilgani o'yib yozilgan. Birgina pardoz ishi bunday uzoq vaqat talab qilganligi ham madrasa yuqori did bilan bezatilganining isbotidir. Tashrif buyuruvchini birinchi navbatda zarhal va ko'zni qamashtiruvchi bezakli naqshlar o'ziga rom etadi. Koshinlarning rangi esa takrorlanmas darajada go'zaldir, tadqiqotlar davomida ham bunga o'xshash rang yarata olinmadi. Baland gumbazlaridagi koshinlari feruza rangda bo'lib, o'ziga xos

ulug'vorlik kasb etgan. Har bir bezak takrorlanmasligi va uyg'unligi bilan inson ko'zini qamashtiradi. Bezak mavzularining boyligi, naqshlarning haddan tashqari xilma-xilligi va bo'rtma yozuvlarning jozibasi boshqa hech bir binoda takrorlanmaydi. Mehrobdagi o'yma kosachalar zarhallanib Qur'oni Karim oyatlaridan olingan yozuvlar orqali bo'rtma shaklda to'ldirilgan. Madrasaning eshiklaridan tortib ravoqlarigacha alohida did va e'tibor bilan bezatilgan. Har bir eshik murakkab naqsh va xattotlik uslubidagi yozuvlar bilan pardozlangan. Hali obida ichiga kirmasdan oq inson ko'zi zarhal bezaklardan qamasha boshlaydi. Hovli sahni 50x50 metr bo'lib, hammayoq noyob marmarlar bilan qoplangan. Hujralar tobadoniga panjaralar ishlangan. Har bir hujra yoz kunlari salqin, qishda esa iliq bo'lgan. Madrasani ko'rgan insonning me'mor mahoratiga tan bermasdan iloji yo'q.

Yurtimizdagi ertaknamo shahar hisoblanmish Ko'hna Xivada ham ko'plab o'tmish ulug'vorligidan sado beruvchi obidalar mavjud. Ulardan biri Kalta Minoridir. Minora yurtimizdagi barcha binolardan sir-sinoati, jozibasi, asl holda saqlanganligi va hashamdorligi bilan ajralib turadi. Minora 1853-yildan bunyod etila boshlagan va oxiriga yetkazilmagan. Shunday bo'lsa ham hanuz tarixnavislarni jalb etmoqda. Tashrif buyuruvchini lol qoldiruvchi jihatlardan biri poydevorning 15 metr chuqurlikda joylashganligidir. Minora balandligi 29 metr. Agarda oxirigacha qurilganda 100 metrni tashkil etgan bo'lardi. Minoraga quyosh nurlari to'liq tushadi. Shunga qaramasdan birorta bezakning tovlanish xususiyati yo'qolmagan. Quyosh tik chiqqan payt naqshlar nuri ko'zni qamashtiradi. Bino mustahkam bo'lishi uchun pastdan yuqoriga qarab torayib borgan. Har bir qarich joy takrorlanmas, nafis geometrik naqshlar bilan bezatilgan. Nomlanishi esa uning konussimon ko'rinishiga qarab belgilangan. Inson ko'ziga juda ham bahaybat va salobatli bo'lib ko'rinadi. Minoraga yog'och zinalar orqali 2-qavatdan kiriladi. Bezash jarayonida ishlatilgan ranglar tarkibi hanuz sirigicha qolmoqda. Zukko pardozchilarning hech bir ishi qayta takrorlanmagan. Hududda shunday muhit yaratilganki, u yerga kirgach, barcha narsani unutib o'tmish zarvaraqlari uzra hayol sura boshlaysiz.

Insonni lol qoldiruvchi jihatlardan yana biri, ayrim binolarda butun boshli bir xona devor ichiga o'yib ishlangan tokchlarga qo'yilgan sham orqali isitilgan. Hatto Xorazmdagi Juma masjidda imomning so'zlari devor teshiklari orqali butun hududga tiniq holda yetib borgan. Hududlarda yerdan zax ko'tarilmasligi uchun inshoot hovlisiga tut daraxti ekilgan. Bularning bari o'sha davr me'morlarining zakovati, uzoqni ko'ra olishi va o'z kasbining fidoiysi ekanligini isbotlaydi. Turli vositalarning sinoati hanuz topilmagani esa har bir bino qurilishidagi ishlar qayta takrorlanmaganligi va kasb siridan dalolat.

Har bir hududda o'zgacha me'morchilik uslubi bor. Vodiy ham bundan mustasno emas. Har bir tarixiy obida singari Qo'qon shahrining ramzi hisoblangan Xudoyorxon o'rdasi ham maxsus jihatlari bilan boshqalaridan keskin farq qiladi. Inshoot XIX asr 2-

yarmida Xudoyorxon farmoniga asosan me'mor Mir Ubaydulla rahbarligida bunyod etilgan. Koshinlarni rishtonlik mohir usta Abdulla mahorat bilan ishlagan. Bino tepalikda baland g'ishtin poydevor bilan qurilgan. O'ziga xos tomonlaridan biri u yerda 100 ga yqain katta-kichik xonalari borligidadir.

Markazda xon qarorgohi, salommuxona joylashgan. Ikkinchi hovlida haram bo'lib, har birida nozik did bilan bezatilgan o'tish ayvonlari bo'lgan. Quyma ganchdan ko'p foydalanilgan. O'rda devorlari pishiq g'ishtdan ko'tarilgan bo'lib, ko'plab ravoqlar qoldirilgan. Obida ustalik bilan handasiy naqshlar va parchinlar bilan pardozlangan. Har bir xona o'yma ganchkori qilinib, shiftlarga nafis va rangdor gullar ishlangan. Devorlar noyob va takrorlanmas naqshlar bilan ziynatlangan. Ayvonlar sahniga qimmatbaho marmarlar mohirlik bilan yotqizilgan. Tashrif buyurgan inson dabdaba va shohonalik og'ushida o'zini bir lahza xon deb his etadi.

Vatanimiz hududida bularga o'xshash yuzlab obidalar mavjud. Agarda yoshlarni bu qadamjolariga olib borilsa, ular naqadar buyuk yurt farzandlari va dono insonlarning avlodlari ekanligini yana bir bor anglab yetadi. Bunday obidalar nafaqat o'sha davr uchun, balki hozirgi davr uchun xizmat ko'rsatib kelmoqda. Ularning bugungi kundagi o'rni yurtimizga sayyohlarni jalb etayotgani va butun dunyoga O'zbekiston nomini tanitayotgani bilan baholanadi.

Qadimgi Sharq falsafasida, urf-odati va turmush tarzida tarixiy madaniy merosni ezoqlash katta o'rin tutadi. Ulug' alloma Konfuziy (er.avv. 531-479 yillar) fikricha: "Urf-odatlardan foydalanish kishilarni murosaga keltiradi. Qadimgi hukmdorlarning odatlari go'zal edi. Ular o'zlarining katta va kichik ishlarini urf-odatlarga muvofiq amalga oshirganlar. Mutafakkir "Urfodatlar, ota-ona, ular merosi insonparvarlikka o'rgatadi, insonparvar bo'lmay boshqaruv bilan shug'ullanib bo'lmaydi", - degan fikrni ilgari suradi.

Abu Rayhon Beruniy "Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar" nomli ilk tarixiy-madaniy merosga oid ilmiy asarida shunday yozadi: "Mendan so'ralgan savollarga olib keladigan sabablardan yaqinrog'i o'tmish millatlarning va ilgarigi voqealarni bilmoqdir. Chunki xabarlarining aksari o'tmish millatlarning ahvollari, rasm va shariatlarining bayonidan iborat bo'lib, uni bilmak aqliy narsaga suyanish, seziladigan narsalarga solishtirish bilangina bo'lmay, balki kitob ahllarini va turli ra'y egalariga asoslanishini talab etadi. Tarix isbotida ularning so'z va ra'ylarini bir-biriga solishtirish kerak bo'ladi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning sa'yharakati bilan etnoan'analarimizdan unumli foydalanish va ularni jahonga yoyish maqsadida ko'plab ishlar amalga oshirilmoqda. Masalan, "Sharq taronalari, xalqaro musiqa festivalini o'tkazishga tayyorgarlik ko'rish chora tadbirlari to'g'risida" (2019 yil 26 fevral), "Halqaro maqom san'ati anjumani o'tkazishga tayyorgarlik chora-tadbirlari to'g'risida" (2019 yil 26 fevral), "Halqaro hunarmandchilik festivalini o'tkazib borishga oid chora-tadbirlar to'g'risida" (2019 yil 3-oktayabr), "O'zbekiston

Respublikasida zargarlik tarmog'ini jadal rivojlantirish chora tadbirlari to'g'risida" (2019 yil 18 may), "Halqaro baxshichilik fetsivalini o'tkazish to'g'risida" (2018 yil 1-noyabr) kabi Farmon va Qarorlarida tarixiy madaniy merosga mutloq yangicha e'tibor yaqqol ko'zga tashlanadi. Ularda tarixiy-madaniy meros "noyob va buyuk san'at", "tengsiz ma'naviy boylik" ekani ta'kidlanadi. "Mana shunday kasb va buyuk san'at, - deydi afsus bilan Sh.M.Mirziyoyev. - Bugungi kunda shunchaki madaniy yodgorlik namunasiga aylanib ko'p joylarda unutilib ketayotgani, himoya va muhofazaga muhtoj bo'lib turgani, bu ham davrimizning achchiq haqiqatidir. Shu sababli tengsiz madaniy boyligimiz bo'lmish mumtoz baxshilik san'atini, xalq ijodining nodir namunalarini asrab avaylash va rivojlantirish, uni kelgusi avlodlarga bezavol yetkazish jahondagi ilg'or fikrli olimlar va san'atkorlarning shuningdek davlat va jamoat arboblari, barcha madaniyat ahlining burchidir"

O'zbekiston Respublikasining yangi Konstitutsiyasiga ham "Davlat va jamiyat, milliy qadriyatlarni himoya qilish, o'zbek xalqi ma'naviy va madaniy merosining uzluksizligini ta'minlash to'g'risida g'amxo'rlik qiladi", - deyilgan 49-moddani kiritilishi madaniy merosimizga befarq bo'lmagan barchani quvontirdi.

So'nggi yillarda ma'naviy va madaniy boyliklarimizni asrab-avalashga qaratilgan ishlar faol olib borilmoqda. Masalan, o'tgan yillar davomida Respublikamizda "Madaniy meros ob'yektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish to'g'risida" hamda "Arxeologiya merosi ob'yektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish to'g'risida"gi qonunlari qabul qilindi. Umumjahon madaniy va tabiiy merosni muhofaza qilish to'g'risidagi konvensiyada halqaro shartnoma imzolandi. Ushbu konvensiya doirasida Xiva, Buxoro, Samarqand va Shahrisabz shaharlari tarixiy markaz Yuneskonning umumjahon merosi ro'yhatiga kiritildi.

Turizm va madaniy meros vazirligi va uning huzuridagi madaniy meros agentligi tashabbusi bilan 5-6 oktyabr kunlari Samarqandda ilk bor O'zbekistonda restovratsiya san'atini qayta tiklash, madaniy meros va madaniy yodgorliklarni asrashga doir dolzarb masalalar muhokama qilindi. Tadbirda o'zbek xalqining boy tarixi va madaniyatini aks ettiruvchi noyob va nodir madaniy merosni asrab-avaylashni kuchaytirish haqida so'z yuritildi. Sohoni raqamlashtirish, innovatsion va moddiy texnika bazasini mustahkamlash, jahonning ilg'or tajribalarini samarali qo'llash choralari kelishib olindi.

O'zbekiston Respublikasi bosh vazir o'rinbosari, turizm va madaniy-meros vaziri Aziz Abdulhakimov "Tarixiy obidalar faqatgina turizm ob'yekti emas, birinchi navbatda xalqimizning boyligidir, ularda millatning tarixi, madaniyati aks etadi"-degan edi.

Haqiqatdan ham, barcha tarixiy obidalar, yodgorliklar xalqimizning milliy boyligidir. Buyuk sohibqiron Amir Temur ham "Bizning kimligimizni bilmoqchi bo'lsang, qurgan imoratlarga boq" - deb bejiz aytmagan. Shuning uchun tarixiy, ilmiy, badiiy va o'zgacha madaniy qimmatga ega bo'lgan ayrim imoratlar, binolar, diqqatga

sazovar joylarni asrab-avaylash, har bir imonli va vijdonli kishining burchidir. Lekin so'nggi paytlarda madaniy yodgorliklardan turli maqsadda foydalanishlar avj olmoqda. Masalan, Samarqanddagi tarixiy bino qoldiqlarini buzib tashlash, qo'pol texnika vositalarini ishlatish, tarixiy obidalarini turli maqsadlarda foydalanish. Horijiy sayyohlar bizning yurtimizga tarixiy yodgorliklarni, ma'naviy-madaniy ob'yektlarni, merosimizni, o'ziga xos milliy binolarimizni ko'rish uchun sayohatga keladi. Ularga qo'tidek bir xil imoratlarni ko'rishning ahamiyati yo'q. Shuning uchun milliy boyligimiz bo'lgan ma'naviy-madaniy merosimizni, milliy xususiyatlarni saqlagan obida va inshootlarni asrabavaylamog'imiz, kelajak avlodga ham bus-butun qoldirish har bir ziyoli odamning oldidagi burch va majburiyatidir.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, qachonki inson o'zligini, azaliy qadriyat va an'analarini unutar yoki ularga ularga biroz bo'lsa ham befarqlik bilan qarar ekan ma'naviy tahdidlarga duch keladi va unga yengiladi. Shu sababdan ham yurtimizda bu kabi tarixiy obidalar doimo yosh avlodga biz kim ekanligimiz, kimning avlodlariligimiz va albatta kelajakda nimalarga erisha olishimiz mumkinligini eslatib turuvchi qo'ng'iroq singari bong urib turaveradi. Obidalar qurilishida tarbiyaviy jihatlar ham alohida e'tiborga olingan bo'lib, bunga yorqin misol tariqasida obidalaridagi har bir hujraning eshiklari inson bo'yidan past qilib yasalganligi, bu esa xonaga kirayotganda u yerda o'tirgan shaxsga nisbatan egilib xurmat bajo qilishga inson beixtiyor majbur bo'lganini anglatganligidir. Bu ham sharq ma'naviy tarbiyasining o'ziga xos tomonlaridan biridir. Obidalarini o'z ko'zi bilan ko'rgan inson esa ko'plab bunday ajoyib va tarbiyaviy holatlarga duch keladi. Shu bois mana shunday ishlarni izchil amalga oshirish uchun yoshlarni tarixiy obidalar bilan yaqin tanishtirishimiz va ularni asrab-avaylashga o'rgatishimiz lozim. Ular bunday obidalar tarixini ming marta o'qib o'rgangandan ko'ra, bir marta borib ko'rganlari maqsadga muvofiqdir. Yoshlarni o'z yo'llaridan odimlab borishida bu kabi inson ruhiyatiga ma'naviy ozuqa beruvchi obidalarining o'rni beqiyosdir va buni hech narsa bilan baholab bo'lmaydi. Biz ularni asrashimiz, dovrug'ini yetti iqlimga yoyishda ko'maklashishimiz va kelajak avlodlarga asl holda yetkazishimiz zarur. Zero, bu yurtning har bir farzandi ushbu obidalar orqali o'tmish ulug'vorligidan ozuqa olishga haqlidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Sh.Mirziyoyevning "Halqaro baxshchilik san'ati festivali ochilishiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqi". //Xalq so'zi, 2020 yil, 7-aprel.
2. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axbarotnomasi 2001 yil, 9-10 son.
3. Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi. 21.04.2021 yil. 03/21/683/0375-son, 18.05.2022 yil.

4. Konstitutsiyaga kiritilgan o'zgartirishlar: Tarixiy, ma'naviy-madaniy va tabiiy meros davlat muhofazasidadir. daryo.uz
5. Ma'naviy meros. forum.oyina.uz
6. Мудрецы поднебесной. -Симферополь, Реноме, 1998 г.
7. Norqulov.D.T. Tarixiy madaniy-meros ijtimoiy falsafiy muammo sifatida.
8. O'zbek progressiv ijtimoiy falsafiy fikrlar tarixiga oid materiallar-Toshkent, Fan, 1959 yil.
9. Sara Nashadi Ba'zi davlatlarda madaniy-meros yo'qolib bormoqda m.aniq.uz
10. Tarixiy obidalar faqatgina turizm ob'yekti emas. xabar.uz
11. Tarixiy madaniy obidalar. <https://www.oqdaryo.uz>